

Rus Geçici Hükümeti'nin Türkistan Bölgesi'ndeki İdari Düzenlemeleri ve Sonuçları (1917)

Ülkü ÇALIŞKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Edirne Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2653-3406>

ROR ID: <https://ror.org/00xa0xn82>

ulkucaliskan@hotmail.com

Atıf Bilgisi

Çalışkan, Ülkü. "Rus Geçici Hükümeti'nin Türkistan Bölgesi'ndeki İdari Düzenlemeleri ve Sonuçları (1917)". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 51 (Bahar 2024), 83-112.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.502>

Geliş Tarihi	08.05.2024
Kabul Tarihi	01.07.2024
Yayın Tarihi	11.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>Bu makale 13-14 Mayıs 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen I. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler ve Sanat Sempozyumu'nda tarafımızca sunulan "Geçici Hükümet'in Türkistan Bölgesi'nde (Turkestanskiy Kray) İdari Düzenlemeleri ve Sonuçları" başlıklı tebliğin geliştirilmiş halidir.</p> <p>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Rusya İmparatorluğu'nda 27 Şubat İhtilali sonrasında devletin yönetimini Geçici Hükümet üstlendi ve ülkeyi Bolşevik İhtilali'ne kadar yönetti. Hükümetin çözmesi gereken en önemli problemlerden birisi, normal hayat akışının desteklenmesi amacıyla inkân dahilinde idari mekanizmanın işlevini devam ettirmektir. Böylece yerel kurumların kendi kontrolü altında kalmasını da sağlayacaktı. Bu konuda ilk olarak 4 Mart 1917 tarihinde aldığı kararlar yerel yönetimlerin olduğu bölgelere geçici komiserler görevlendirmeye başladı. Yerel yönetimlerin olmadığı yerlerde oradaki toplumsal organizasyonlarla ve görevli kişilerle anlaşarak komiser ataması yapılacaktı. Temel yasa bu olmasına rağmen, Geçici Hükümet'in Türkistan Bölgesi'nde idari yönetim için farklı bir takım kararlar aldığı görüldü. Aslında Türkistan Bölgesi'nin imparatorluk döneminde bir çeşit sömürü düzeni haline gelen genel valilik kurumuydu yönetilmesi, demokratik bir hükümet olarak nitelenen Geçici Hükümet'i sımayacak önemli bir bölgeydi. Yeni hükümetin eski rejimin hatalarını tekrarlamaması gerekiyordu. Dolayısıyla bu makalede, Geçici Hükümet'in Türkistan Bölgesi'ndeki idari düzenlemeleri, yerel ölçekte uygulama ve yansımaları incelenmiş, dönemsel değerlendirmelere katkı sunulması hedeflenmiştir. Türkistan Bölgesi, Türkistan Genel Valiliği toprakları için kullanılan resmî bir tanımlamadır. Çalışmayla ilgili kaynaklar incelendiğinde Geçici Hükümet'in idari kararlarının bölgedeki özel şartlara bağlı olarak üç aşamaya evrildiği ve hükümet temsilcilerinin otoritelerini Bölge Sovyeti ve Taşkent Sovyeti'ne kabul ettirmekte zorlandıkları tespit edilmiştir. Her üç aşamada bölge Müslüman halkının karar mercisindeki yönetim kadrolarından dışlandığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Rusya, Şubat Devrimi, Türkistan, Rus Geçici Hükümeti, Kuropatkin, komiser.

Administrative Regulations And Results Of The Russian Provisional Government In The Turkestan Region (1917)

Ülkü ÇALIŞKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Trakya University Faculty of Letters Department of History,
Edirne Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2653-3406>

ROR ID: <https://ror.org/00xa0xn82>

ulkucaliskan@hotmail.com

Citation

Çalışkan, Ülkü. "Administrative Regulations And Results Of The Russian Provisional Government In The Turkestan Region (1917)". *The Journal of Turkish Studies*, 51 (Spring 2024), 83-112.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.502>

Date of Submission 08.05.2024

Date of Acceptance 01.07.2024

Date of Publication 11.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Ethical Statement This article is a developed version of the paper titled "Administrative Regulations and Results of the Provisional Government in the Turkestan Region (Turkestanskiy Kray)" presented by us at the 1st International Eurasian Social Sciences and Art Symposium held on 13-14 May 2022.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints tkidergisii@gmail.com

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

After the February 27 Revolution in the Russian Empire, the Provisional Government took over the administration of the state and governed the country until the Bolshevik Revolution. One of the most important problems that the government had to solve was to continue the functioning of the administrative mechanism as much as possible in order to support the normal flow of life. Thus, it would ensure that local institutions remained under its control. With the decision taken on March 4, 1917, temporary commissars were appointed to the regions where local governments existed. In places where there were no local governments, commissars would be appointed in agreement with the social organizations and officials there. Although this was the basic law, it was seen that the Provisional Government took a number of different decisions for administrative management in the Turkestan Region. In fact, the administration of the Turkestan Region by the general-governorship, which became a kind of exploitation system during the imperial period, was an important region that would test the Provisional Government, which was described as a democratic government. The new government was not supposed to repeat the mistakes of the old regime. Therefore, in this article, the administrative regulations of the Provisional Government in the Turkestan Region, their implementation and reflections on a local scale are examined, and it is aimed to contribute to periodic evaluations. Turkestan Region is the official designation used for the territory of the Turkestan General-Governorship. When the sources related to the study were examined, it was determined that the administrative decisions of the Provisional Government evolved into three stages depending on the special conditions in the region and that the government representatives had difficulty in imposing their authority on the Regional Soviet and the Tashkent Soviet. It was understood that in all three stages, the Muslim people of the region were excluded from the administrative staff in the decision-making authority.

Keywords

Russia, February Revolution, Turkestan, Russian Provisional Government, Kuropatkin, commissar.

Giriş

Rusya'da meydana gelen Şubat İhtilali, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine kadar siyasi açıdan bir geçiş süreci başlatmıştır. Öncelikle 27 Şubat tarihinde Devlet Duması milletvekilleri arasından seçilen üyelerle Geçici Komite; daha sonra 2 Mart tarihinde liberal parti temsilcilerinden Geçici Hükümet kurulmuştur. Hükümetteki tek sosyalist bakan Adalet Bakanı A. F. Kerenski (Sosyalist Devrimci) olmuştur. Geçici Hükümet'in iç ve dış politikası, ülkeyi Bolşevik İhtilali'ne götüren şartları hazırlamıştır. Bu yüzden bu dönemin çeşitli yönleriyle incelenmesi, dönemsel gelişmeleri değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Geçici Hükümet'in Türkistan Bölgesi'nde yürürlüğe koyduğu idari düzenlemelerin üzerinde durulmuş ve bu düzenlemelerin sonuçlarına dair bulgulara yer verilmiştir. Türkistan Bölgesi'ndeki idari görevlendirme ve uygulamalar, Geçici Hükümet'in idari işleyişle ilgili aldığı temel kararından farklı olduğundan karşılaştırma yapabilmek için ilkin bu karardan bahsetmek gerekecektir. Ayrıca Türkistan Bölgesi kavramı üzerinde durulacaktır. Bu bölgeye özgü imparatorluk idari işleyişi ve taksimatı hakkında da bilgi verilecektir. Esas inceleme kısmı, Geçici Hükümet'in verdiği kararlarla bağlantılı olarak Türkistan Genel Valiliği dönemi, Türkistan Komitesi dönemi ve Genel Komiserlik dönemi başlıklarından oluşmaktadır. Makaleyi hazırlarken *Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva* (Geçici Hükümet Oturum Tutanakları), *Vestnik Vremennago Pravitelstva* (Geçici Hükümet Bülteni), son genel vali A. N. Kuropatkin'in günlüğü, yayımlanmış arşiv belgeleri, gazeteler, hatıralar, araştırma eserleri ve makalelerden istifade edilmiştir. Makalede yer alan tarihler eski Rus takvimine göre yazılmıştır.¹

Geçici Hükümet, 4 Mart 1917 tarihinde aldığı kararla, guberniyalara (vilayet) ve onlara bağlı uyezdler (ilçe) idari amir olarak yerel yönetim teşkilatının (zemstvo ve uyezd seviyesinde) yönetim kurulu başkanlarını geçici komiser tayin etmeye karar vermiştir. Yerel yönetimlerin olmadığı bazı özel bölgelerde ise toplumsal organizasyonlarla ve görevli kişilerle

¹ Rusya İmparatorluğu'nda 1 Şubat 1918 tarihine kadar Jülyen Takvimi kullanıldı. 20. yüzyılda Jülyen Takvimi'ne 13 gün eklendiğinde Miladi Takvim bulunmaktadır.

ortak bir çözüm bulana kadar görevlendirme yapılmayacaktı.² Ancak yerel yönetimlerin olmadığı yerlerde bölgedeki toplumsal organizasyonlar ve görevli kişilerle anlaşarak komiserler atandığı gibi uzlaşma olmadan doğrudan merkezden atamalar da yapılmıştır.³ Komiserlerin yasal statüleri ve işlevsel sorumlulukları açıkça belirtilmediğinden ortaya çıkan sorunlar, açıklayıcı telgraflar, genelgeler ve İçişleri Bakanlığı'ndan gelen talimatlarla çözülmeye çalışılmıştır. Mart 1917 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan "Yerel Reformlar Özel Kurulu", işin karmaşıklığı dolayısıyla ancak Eylül ayına kadar yasa tasarısını hazırlayabilmiştir. Böylesi bir yavaşlık tüm ülkede ve Türkistan Bölgesi'nde idari kriz yaratmıştır.⁴ 4 Mart tarihli kararlar geçici atanan komiser kadroları, 19 Eylül tarihinde çıkarılan yasayla kalıcı hale getirildi. Türkistan Bölgesi, bu yasadan muaf tutuldu.⁵ Bununla beraber idari yönetim sahasında yeni arayışlar devam etti. 28 Eylül tarihli hükümet oturumunda, komiserlerin yerine yerel demokratik toplum organizasyonlarının temsilcilerini içerecek olan özel komitelerin kurulabileceği fikri ortaya atıldı. Ancak bu konuda bir ilerleme olmadı. Geçici Hükümet, 19 Ekim tarihinde istisnai durumlarda komiserlere özel yetkiler veren bir kararı kabul etti. Özellikle Eylül ve Ekim ayları boyunca başkente komiserlerin iktidar zayıflığına tanıklık eden mesajlar gelmeye devam etti. Onlara en büyük zorluğu, yerel sovyetler çıkarmaktaydılar. Genel olarak bu durum idari sahada Geçici Hükümet'in iktidarının çöküşünde önemli rol oynayan sebeplerden birisi oldu.⁶

Geçici Hükümet döneminde kullanılan Türkistan Bölgesi (Turkestanский Kray) tanımı, Türkistan Genel Valiliği topraklarını

² *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Mart-April 1917 goda*, otv. red. toma B. F. Dodonov, sost. E. D. Grinko, O. V. Lavinskaya, T. 1, ROSSPEN, Moskva 2001, 29, 65; "Gubernskiye Komissari", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 33 (79), 16-go (29-go) Aprelya 1917 g., 3.

³ Saidakbar Agzamhodjayev, *İstoriya Turkestanskoj Avtonomii (Turkiston Muhtoriyati)*, İzd.-Poligr. Obyedineniye, Taşkent 2006, 81-82.

⁴ Oleg Valeryeviç Çudakov, "Stanovleniye İnstitutu Komissarov Vremennogo Pravitelstva v Sibiri", *Omskiy Nauçniy Vestnik*, No. 1 (155), Omsk 2013, 15.

⁵ *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Sentyabr-Oktyabr 1917 goda*, otv. red. toma B. F. Dodonov, sost. E. D. Grinko, T. 4, ROSSPEN, Moskva 2004, 159-161.

⁶ Eduard Alekseyeviç Sagalakov, "Razvitiye İnstitutu Komissarov Vremennogo Pravitelstva Osenyu 1917 goda", *Vestnik Hakasskogo Gosudarstvennoy Universiteta im. N. F. Katanova*, No. 14, Dekabr 2015, 47-49.

kapsamaktadır. Genel Valilik (General Gubernatorstvo) kurumu ise, Rusya İmparatorluğu'nda en az iki oblast (eyalet) ya da daha fazlasından oluşan idari-teritoryal bir birimdir. Savaş Bakanlığı'na bağlı general rütbeli genel valiler tarafından yönetilmiştir. Türkistan Genel Valiliği, ilk kez 1867 yılında Hokand Hanlığı'ndan ele geçirilen topraklarda kurulmuştur. İdari merkezi Taşkent şehridir. Buhara Emirliği, Hive Hanlığı ve Türkmenler üzerine yapılan askerî harekâtlar ve idari düzenlemelerle sınırları değiştiğinde en son (1897 yılından itibaren) Semireçi (Yedisu), Sır Derya, Semerkand, Fergana ve Zakaspi (Hazar ötesi) oblastlarından oluşan bir bölge haline geldi. Genel valinin yetki sahası içerisine Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı ile ilgili idari meseleler de girmektedir. Bölgede 11 Temmuz 1867 tarihli "Semireçi ve Sır Derya Oblastlarından oluşan Türkistan General Gubernatorluğu'nun Kurulması" geçici yasası ve 12 Haziran 1886 tarihli "Türkistan Bölgesi Yasası" yürürlükte kaldı. 1886 yasası sadece üç oblastta (Sır Derya, Semerkand, Fergana) geçerli oldu. Bölgede idari sistemin sorgulanması, sivil guberniya idaresine geçiş yolları ve beş oblastı kapsayacak yeni yasa hazırlık çalışmaları tamamlanamadan Şubat Devrimi gerçekleşti.⁷

Şubat devrimi sonrası, Türkistan Genel Valiliği döneminde uygulanan idari taksimat aynen devam etmiştir. Genel valilik döneminde en büyük idari birim oblast idi. Oblastlar uyezdler, uyezdler volostlara⁸, volostlar, göçebe halk için aullara (köy), yerleşik halk için aksakallıklara (köy) ayrılıyordu. Oblastları, askerî gubernatorlar (vali); uyezdleri, uyezd amirleri

⁷ Ülkü Çalışkan, "Türkistan General Gubernatörlüğü'nde İdari Reform Tasarıları (1871-1917)", *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan*, ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, 545-550, 566-571. Türkistan Genel Valiliği'yle ilgili son yıllarda Türkiye'de yapılmış bazı çalışmalar için bk. Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hakimiyet Kurması", *SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Ocak 2011, 51-78; Şahin Doğan, "Rus Kanunnameleri Işığında Türkistan Eyaleti (Oblastı) Geçici Nizamnamesi ve Türkistan Genel Valiliği'nin Teşekkülü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 117/S. 231, Kasım Aralık 2017, 43-58; Hatice Kerimov, *Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019; Ebubekir Güngör, "Türkistan Askerî Valiliğinin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi Adet Harita ile Birlikte)", *Bilgi*, S. 106, Temmuz 2023, 77-107; Ebubekir Güngör, "Rus Salnamelerine Göre Türkistan Askerî Valiliği'nde Nüfus Hareketleri (1867-1917)", *Belleten*, C. 88/S. 311, Nisan 2024, s. 297-339.

⁸ Birkaç köyün birleşiminden oluşan idari birim.

(uyezdny naçalnik) yönetmekteydi. Volostlar, aullar ve aksakallıklarda yerli halkın seçtiği idareciler görev yapıyordu. Ancak bu görevliler, Rus iktidarına yakın kişiler arasından seçildiği için suistimal ve yolsuzluklar eksik olmuyordu. Aynı yozlaşma oblast ve uyezd idarecilerinde de vardı.⁹ Ayrıca Geçici Hükümet'in Türkistan Bölgesi'yle ilgili aldığı kararların arka planında etkili olan başlıca husus, Müslüman temsilcilere açıktan belli etmeseler de 6 Mart 1917 tarihinde açıklanan programında yer alan "bütün sınıfsal, dinî ve millî kısıtlamaların ilgası" maddesiyle çelişki yaratacak şekilde ön yargılı olmasıydı.¹⁰ Müslümanlara bölge idaresinin üst karar mercilerinde yer vermek gibi bir niyeti yoktu. Bu tutum, bölgedeki kontrolü kaybetmek istememesi, özerkliğe gidecek bir yapının oluşmasına engel olma, cahil halk kitlesi olarak gördükleri Müslümanların ekonomi ve idareyi geri götürecekleri endişesinden kaynaklanmaktaydı.¹¹ Bölgede yaşayan Ruslar, kendi üstünlüklerini sarsacak bir demokrasi istemediklerinden Müslümanlara bakış açısında aynı endişeleri paylaştılar.¹²

1. Türkistan Genel Valiliği Dönemi

Petrograd'da ihtilal gerçekleştiğinde Türkistan Genel Valisi Kuropatkin idi. Eski rejimin memurlarından birisi olmasına rağmen Geçici Hükümet iktidarını tanımıştı. Günlüğünde yazdığına göre, II. Nikola'nın tahttan feragati esnasında başbakanlık görevini üstlenen knez Lvov'u

⁹ Volostlarda, volostnoy upravitel (волостной управитель); aullarda, aul starşinleri (старшина аула), aksakallıklarda, aksakallar üç yıllığına seçildiler. Aul starşinleri ve aksakallar, yaşları ve bilgelikleri dolayısıyla bu adla anılıyorlardı. Çalışkan, "a.g.m.", s. 551-552, 555.

¹⁰ *Jurnali Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Mart-April 1917 goda*, T. 1, 230.

¹¹ "iz Dnevnika A. N. Kuropatkina", *Krasny Arhiv*, pod red. V. V. Adoratskogo, V. V. Maksakova, M. N. Pokrovskogo, V. P. Polonskogo, B. M. Friçe, T. 1, Gosudartsvvennoye İzdatelstvo, Moskva 1927, 65-66, 70-71. Geçici Hükümet'in milliyetler politikası hakkında bk. İna Vladimirovna Anisimova, "Politika Vremennogo Pravitelstva v Reşenii Natsionalnogo Voprosa: Podhod i Metod Realizatsii Regionalnih Variantov", *İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No. 2 (90), Barnaul 2016, 15-20; Ayrat Şamilyeviç Fayzrahmanov, "Voprosi Federativnogo Ustroistva Rossii v Reşeniyah Natsionalnih Syezdov v 1917 g.", *Vestnik TGU*, T. 87, No. 7, Tambov 2010, 255-259.

¹² Saidakbar Agzamhodjayev, a.g.e., 64; İrina Borisovna Boçkareva, "Vopros o Vlasti v Turkestane Nakanune i Posle Oktyabrskoy Revolyutsii", *Sotsialnyye Kulturnyye İssledovaniya i Bezopasnost*, T. 2, No. 3, Barnaul 2019, 194.

onaylaması bunda etkili oldu. Genel vali, Lvov'un atanmasının yasallığına istinaden yeni hükümete tabi olmak gerektiğini bölge halkı, kurumları ve askerî birliklere duyurdu (4 Mart).¹³ Geçici Hükümet ise genel valilik kurumunu ilga etmeden komiser atamayı tercih etti. Buna göre, Türkistan Bölgesi komiserliğine atanan kişi Devlet Duması milletvekili Knez İ. S. Vasilçikov oldu. Genel vali ve komiser bölgenin yönetimiyle ilgili ortaklaşa karar alacaklardı. Vasilçikov'un atanması sonrasında idari sistemle ilgili çalışmalar, Savaş Bakanlığı'nda devam etmiştir.¹⁴ Komiserin idare ve toplumsal organizasyonlar arasında ilişkileri düzenlemesi, reform hazırlıklarına (zemstvo kurulması, toprak ve su kullanımının belirli kurallara bağlanması gibi) katılması gerekiyordu. Geçici Hükümeti temsil eden iyi bir figür olmamasına rağmen Kuropatkin'in görevde bırakılması, bölgede düzenin sağlanmasında geçmişten gelen güçlü ve otoriter imajı yüzünden olmuştur. Kuropatkin, erinde sonunda görevden alınacaktı. Ancak hükümet değişimin yıkıcı etkilerini azaltmak için beklemeyi uygun görmüştü.¹⁵

Bu arada Mart ayı içerisinde Taşkent'te işçi, asker ve çeşitli meslek grupları temsilcilerinin öncülüğünde yeni toplumsal örgütler ortaya çıktı. Bu örgütler zaman içerisinde yaygınlaşarak şubelerini diğer şehirlerde açtılar. Bunlar, İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti¹⁶, Toplumsal Organizasyonlar

¹³ "iz Dnevnika A. N. Kuropatkina", 59-61. *Russkiye Vedomosti* Gazetesi'nde yer alan bir habere göre, Kuropatkin, II. Nikola'nın tahttan feragat ettiğini duymadan birliklerine Petrograd'daki Yürütme Komitesi'ne tabi olmayı emretti. "Taşkent", *Russkiye Vedomosti*, No. 51, 5 Marta 1917 g., 5.

¹⁴ *Jurnali Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Mart-April 1917 goda*, T. 1, 65; *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçesкой Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, otv. red. İ. K. Dodonov, Tip. Upr. Delami Soveta Ministrov UzSSR, Taşkent 1947, 23, 29; "Prikaz Voiskam Turkestanskago Voennago Okruga gor. Taşkent 11 Marta 1917 goda", *Turkestanskiy Kuryer*, No. 56, 12-go Marta 1917 g., 3.

¹⁵ Marko Buttino, *Revolyutsiya Naoborot Sredniyaya Aziya mejdu Padeniyem Tsarskoy İmperii i Obrazovaniyem*, perevod s İtalyanskogo Nikolaya Ohotina, Zvenya, Moskva 2007, 106.

¹⁶ 3 Mart'ta Taşkent İşçi Vekilleri Sovyeti; 4 Mart'ta Taşkent Asker Vekilleri Sovyeti kuruldu. 28 Mart tarihinde Sosyalist Devrimcilerin girişimiyle iki Sovyet birleşti. "iz Dnevnika A. N. Kuropatkina", 59-61; L. Reztsov, *Oktyabr v Turkestane*, İzd. Akts. Obva Sredazkniga, Taşkent 1927, 48; F. Bojko, *Oktyabrskaya Revolyutsiya v Sredney Azii*, Gosizdat UzSSR, Taşkent 1932, 1; Marko Buttino, a.g.e., 99-101, 105.

Yürütme Komitesi¹⁷, Toplumsal Güvenlik Komiteleri¹⁸ ve Müslüman liberallerin (Ceditçiler) girişimiyle kurulan Şûra-yı İslamiye idi. Şûra-yı İslamiye'nin kurulması fikri, Mart ayının ilk yarısında Taşkent'in eski şehir olarak adlandırılan kısmında yaşayan Müslümanların yaptığı toplantılar sonrası gerçekleşti (14 Mart). Bu toplantılardan birinde, Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komitesi'ne Müslümanlardan dört kişi seçildi. Şûra-yı İslamiye'nin başkanlığına ise Abdurahim Kari seçilmişti. Onun 6 Nisan'da Şeyhantaur Bölgesi'ne kadı olarak atanması üzerine görevi Ubeydullah Hocayev üstlendi¹⁹. Cemiyetin başkan yardımcılığına Münevver Kari getirildi²⁰. Ancak yeni siyasi düzenin ana aktörü Şûra-yı İslamiye değil Sovyetler oldu. Taşkent Sovyeti'nin öne çıkması görünüşe göre Petrograd Sovyeti ile yakın bağların kurulmasından kaynaklanıyordu.²¹

Kuropatkin, Petrograd Sovyeti'nin emirleri Taşkent ve diğer Sovyetlerdeki yürütme komitelerini doğrudan etkilediğinden ve idari hiyerarşideki faaliyet sahalarının belirsizliği dolayısıyla Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komitelerinin kurulmasından rahatsızlık duymuştur. Bütün bunlara karşılık Taşkent Sovyeti ve Şûrâ-yı İslamiye'nin Kuropatkin'e bakış açısı da olumsuzdu. Taşkent Sovyeti için Kuropatkin

¹⁷ Eski Şehir Duması (belediye) üyeleri, mesleki birliklerin ve vergi ödeyen grupların temsilcilerinin katıldığı komitedir. Şehir duması olarak görev yapacaktı. Temmuz ayı sonlarında yapılan seçim sonuçlarına göre yeni şehir duması oluşturuldu ve Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komitesi ilga oldu.

¹⁸ Şubat Devrimi sonrasında şehirlerde kurulan yerel yönetim, toplumsal organizasyon, mesleki ve işçi organizasyon temsilcilerinin katıldığı devrim komiteleri.

¹⁹ "v Taşkenta", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 14 (60), 21-go (3 Aprelya) Marta 1917 g., 4; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, kollektiv avt. R. M. Abdullayev, S. S. Agzamhodjayev, İzdatelsko-Poligraficeskogo Kontserna Şark, Taşkent 2000, 20-24; Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 69-72, 74-76, 78.

²⁰ Seyfettin Erşahin, "Türkistan'ın "Verilen Bağımsızlık"tan "Alınan Bağımsızlığa" Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIV/S. 1, 2003, 321.

²¹ Müslümanlar, Şûra-yı İslamiye'nin şubeleri haricinde başka cemiyetler, Müslüman İşçi Birlikleri, Müslüman İşçi Vekilleri Sovyetleri ve Müslüman Köylü Sovyeti de kurdular. Marko Buttino, *a.g.e.*, 105, 123-129, 145; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, s. 23-24, 34, 42-44; Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 58-59, 78-79, 129, 146-147, 159.

kendi taleplerine boyun eğecek birisi değildi. Sovyet üyesi Perşin, onun görevden alınmasını sağlamak amacıyla Petrograd'da Adalet Bakanı Kerenski'yle görüştü. Bu durum, genel valinin akıbeti belirleninceye kadar komiser Vasilçikov'un bölgeye gidememesine sebep oldu.²² Şûra-yı İslamiye için ise Kuropatkin eski sömürü düzenin temsilcisiydi ve hâlâ görevine devam etmekteydi. Şubat Devrimi'nden hemen sonra Geçici Hükümet'in fikriyle uyumlu olarak Kuropatkin'in görevde kalmasının daha faydalı olacağını, onun gibi popüler bir şahsiyetin Türkistan'dan ayrılması halinde memleketin her tarafında kargaşa ve isyanların baş göstereceğini ileri süren bazı Müslüman aydınların varlığı (Mustafa Çokay, İslam Şahiahmedov gibi) bilinmesine rağmen genel tutum ona karşı olumsuzdu.²³

Taşkent Sovyeti, Mart ayının sonunda Kuropatkin'in görevden alınmasında aktif bir rol oynamıştır. Taşkent Sovyeti, Müslüman Vekilleri (Şûra-yı İslamiye), Taşkent ve Step Bölgeleri Köylü Vekilleri temsilcileri ve Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komitesi üyelerinin 30 Mart tarihli toplantısında, genel vali Kuropatkin, yardımcısı General Erofeyev, karargâh komutanı Sivers'in görevlerinden alınmalarına, ev hapsine konulmalarına ve bu görevlere başka kişilerin atanmasına oybirliğiyle karar verildi. Taşkent şehir komutanı Albay L. N. Çerkes bölge ordu komutanlığına atandı. Ayrıca bölgedeki sivil genel valilik yönetiminin askerî yönetimden ayrılması talep edildi.²⁴ Kuropatkin günlüğünde, toplantı esnasında Yürütme Komitesi'nden bazı üyelerin görevden alınma kararına karşı çıktığını yazmaktadır. Ancak kimler olduğunu belirtmemiştir. Toplantıya katılan Müslüman temsilcilerin ise kararı onayladıkları görülmektedir. Kuropatkin'in görünüşteki tutuklanma sebebi, Rus köylüleri silahlandırarak Kırgızlarla (Kazak Türkleri) aralarındaki etnik düşmanlığı provoke etmektir. Kendisi, esas sebebin Taşkent Sovyeti'nin iktidarı ele geçirmek istemesi olduğunu ve kararın önceden verildiğini belirtmektedir.²⁵ Geçici Hükümet'in durumu kabullendiğini, tutuklu kişileri Petrograd'a

²² "iz Dnevnika A. N. Kuropatkina", 59-61; Marko Buttino, *a.g.e.*, 102, 106.

²³ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, 356, 358; Adeeb Khalid, "Tashkent 1917: Muslim Politics in Revolutionary Turkestan", *Slavic Review*, Vol. 55, No. 2, Summer 1996, 283-284; L. Reztsov, *a.g.e.*, 39.

²⁴ *Jurnalh Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Mart-April 1917 goda*, T. 1, 217; *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçesкой Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 41.

²⁵ "iz Dnevnika A. N. Kuropatkina", 61-62; L. Reztsov, *a.g.e.*, 39-40.

çağırıldığını, özellikle Kuropatkin'in özgür bir şekilde gitmesinin sağlanmasını istediğini ve Albay Çerkes'in Türkistan Askerî Bölgesi Ordusu komutanı olarak atanmasını onayladığını görüyoruz. Şepkin'in gelişine kadar bölgenin idaresi Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komitesi üyelerinden Belkov (Taşkent İşçi Vekilleri Sovyeti Başkanı), Dobkeviç (Taşkent Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komitesi üyesi) ve İvanov (yeni şehir duması başkanı)'dan oluşan üçlü bir yönetime devredilmiştir.²⁶

Kuropatkin, bölgeden 7 Nisan'da ayrıldı. Kerenski, Petrograd'a vardığında ona suçlamalardan aklanma sözü verdi.²⁷ İlerleyen süreçte yapılan tahkikat sonucunda kendisinin silah dağıtarak Türkistan halkları arasında milliyetler arası çatışmaya yol açabilecek herhangi bir etkisinin olmadığı haberi *Vestnik Vremennago Pravitelstva*'da yayımlandı.²⁸ Kuropatkin günlüğünde, yerli halktan geri dönmesiyle ilgili haberleri Mayıs ayı ortalarından itibaren almaya başladığını yazmıştır. Kendisi, sadece suçlamalardan aklandıktan sonra Petrograd ve Taşkent Sovyetleri'nin onayıyla geri dönebileceğini açıklamıştır.²⁹ Bölgeye geri dönüş şartları, imajının düzelmesi ve otorite çatışmasını engellemek gibi düşünceleri akla getiriyor. Genel vali, Müslüman halkın onu davet etmesinden yeni idarenin bölgede istenmediğini düşünmüş olabilir ya da bu gerçekten Türkistan Komitesi'nden memnun olmayan bir kısım Müslüman halkı kapsıyor olabilir. Zaten ilk görevde kalışını da olumlu bulan kişiler vardı. Kuropatkin, Petrograd'da hükümet üyeleriyle görüşmeler yapmış ve çeşitli konularda görüşlerini açıklamıştır. Bu durum, Geçici Hükümet tarafından

---

²⁶ Albay Çerkes önce geçici sonra kalıcı olarak görevine atanmıştı ve Semireçi Kazak Birliği komutanı oldu. Kara, üçlü yönetimdekilerden birinin V. P. Nalivkin olduğunu aktarmaktadır. Geçici Hükümet kararında isimleri verilmeden üç kişiden bahsedilmektedir. *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Mart-April 1917 goda*, T. 1, 217, 219; "Ukazu Vremennago Pravitelstva, dannıye Pravitelstvuyuşemu Senatu", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 90 (136), 27-go (8-go İyulya) İyunya 1917 g., 2; Abdulvahap Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, İstanbul 2002, 91; Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 80.

²⁷ "iz Dnevnika A. N. Kuropatkina", 64-65.

²⁸ "k Delu o Generale Kuropatkine", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 69 (115), 2-go (15-go) İyunya 1917 g., 2.

²⁹ "iz Dnevnika A. N. Kuropatkina", 65-66, 71-73, 76.

düşman olarak görülmediğini göstermektedir. Ancak 30 Mart tarihi, Türkistan Bölgesi'nde Kuropatkin döneminin sona erdiği tarih olmuştur.³⁰

2. Türkistan Komitesi Dönemi

Geçici Hükümet, Kuropatkin'in görevden alınmasından sonra 1 Nisan tarihinde Türkistan Bölgesi geçici komiseri olarak Kadet Partisi üyesi Devlet Duması milletvekili N. N. Şepkin'i atadı. Ancak daha sonra Şepkin başkanlığında dokuz kişilik bir Türkistan Komitesi atamayı uygun gördü (5 Nisan 1917). Başkan haricinde diğer üyeler arasında A. Bükeyhanov, M. Tınışpayev, S. N. Maksutov, V. S. Elpatyevskiy, A. L. Lipovskiy, P. İ. Preobrajenskiy, O. A. Şkapskiy ve General A. A. Davletşin yer almaktaydı. Komitenin yetki sahası, Semerkand, Sır Derya, Fergana, Zakaspi, Semireçi oblastları, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı'nı kapsamaktaydı.³¹ Genel olarak komite üyelerin siyasi aidiyetlerinde Kadet Partisi (Anayasal Demokrat Partisi) öne çıkmaktadır. Aslında bu dönemde Rusya

³⁰ Kuropatkin, Taşkent'te görevden alındığı esnada Savaş Bakanı Guçkov'dan aktif ordu komutanı olarak göreve dönmeyi talep etmişti. Kendisinin 5 Haziran tarihinde başka bir askerî göreve atanuncaya kadar general rütbesiyle Türkistan Genel Valisi ünvanını taşıdığı tespit edilmiştir. *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva May-İyun 1917 goda*, otv. red. toma B. F. Dodonov, sost. E. D. Grinko, O. V. Lavinskaya, T. 2, ROSSPEN, Moskva 2002, 210; "k Smeşeniyu Gen. Kuropatkina", *Russkiye Vedomosti*, No. 74, 5 Aprelya 1917 g., 6.

³¹ Hayit, Şepkin'in uzun zamandan beri Türkistan'da görevli olduğunu ve komite üyelerini seçtiğini yazmaktadır. Şepkin'in bu şekilde çalıştığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Alihan Bükeyhanov, Turgay oblasti komiserliğine 19 Mart tarihinde atanmıştır. Büyük ihtimalle görev yoğunluğu nedeniyle bölgeye gidememiştir. Komitenin görev dağılımında kendisine yer verilmesi sonradan katılacağı beklentisi olduğunu göstermektedir. Buttino, Bükeyhanov'un görevi kabul etmediği bilgisini vermektedir. Türkistan Komitesi'nin kurulmasına dair 5 Nisan 1917 tarihli karar, 8 Nisan'da *Vestnik Vremennago Pravitelstva*'da yayımlandı. Ancak gazetede yayımlanan kararın altında 7 Nisan 1917 yazmaktadır. Tutanaklardaki sayfalardan birinde geçmiş karara atıf yaparken bir kez 7 Nisan tarihi yazılmıştır. Ancak diğer atıflarda 5 Nisan tarihi yazılıdır. Atanma tarihi olarak 6 Nisan tarihi de kullanılmıştır. *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Mart-April 1917 goda*, T. 1, 68, 132, 198, 217, 230-231; *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva May-İyun 1917 goda*, T. 2, 50; "Postanovleniye Vremennago Pravitelstva", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 26 (72), 8-go (21-go) Aprelya 1917 g., 1; *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoj Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 43; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, 215; Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 82-83; Marko Buttino, *a.g.e.*, 110-11, 380.

Müslümanları arasında bu partiye yönelik olumsuz bir tutum gelişmekteydi. Ancak Türkistan Bölgesi'nde Ceditçi aydınlar arasında hâlâ popülerdi.³² Milliyet açısından komite kadrosuna bakıldığında beşinin Rus, dördünün Rusya Türklerinden olduğu görülmektedir. Rusya Türklerinin kadroya girmesiyle Geçici Hükümet, yerli halkın çıkarlarının dikkate alındığı mesajını vermek istemiştir. Ancak bu üyeler, Müslüman cemiyetlerin fikri alınmadan seçilmişlerdir. Rus Şepkin'in başkanlığını yaptığı komitede Müslüman üyeler azınlıkta kalmışlardır. Bölgeyi bilen ve büyük katkı sağlayacak kişilerden birisi olan Bükeyhanov, görev yerine hiç gitmemiştir. Diğer üyeler arasında Türkistan Bölgesi meselelerine en çok aşına olan üyelerin Tınışpayev ve Şkapskiy olduğu görülmektedir.

Türkistan Komitesi üyeleri, 13 Nisan'da Taşkent şehrine geldiler. Bu zamanlarda şehirde Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komiteleri Kongresi (9-16 Nisan) ve Türkistan İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetleri Kongresi (7-15 Nisan) devam etmekteydi. Şepkin 14 Nisan tarihinde Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komiteleri Kongresi'ndeki konuşmasında, demokratik temelde yerel yönetimlerin örgütlenmesi ve temel vatandaşlık haklarının sağlanması sözünü verdi. Türkistan Komitesi'nin yanı sıra yerli halkın temsilcilerinin katılacağı danışma statüsünde Geçici Kurul'un kurulacağını beyan etti.³³ İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetleri Kongresi'nde, daha sonra komitenin en önemli rakibi haline gelen Bölge İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti kuruldu.³⁴

Aynı dönemde Şûra-yı İslamiye'nin inisiyatifiyle Birinci Türkistan Müslümanları Kongresi (16-21 Nisan) de toplanmıştı. Kongrenin açılış konuşmasında Münevver Kari, Geçici Hükümet ve onun Türkistan

³² İhsan Ilgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 237-238, 302, 309-311, 460-461, 466-467; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, C. 1, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, 149, 351, 353-354, 361; Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, 124, 134, 143; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, 138-139; Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristanı*, çev. Mehmet Emirhan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, 174-176, 187.

³³ Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 82-84; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 26.

³⁴ Bauman, kongrenin Mayıs ayında toplandığını yazmaktadır. V. Bauman, *Borba za Vlast Sovetov v Taşkente (Vospominaniya)*, İzdaniye Podotdela Peçati Ts. K. K. P. T., Taşkent 1922, 1.

siyasetine destek verildiğini söyledi. Şepkin, kongrede Müslümanların genel tutum olarak Kadet Partisi'nin çizgisini takip ettiğini ve hükümetin onların desteğine güvendiğini vurguladı. Kongre ittifak halinde Türkistan'ın da aralarında bulunduğu oblastlara geniş otonomi hakları verilmesiyle Rusya'nın federatif demokratik cumhuriyet olması fikrini destekledi. Ayrıca bölge Müslümanlarının merkezî yönetim organının kurulması kararı kabul edildi. Türkistan Bölge Müslüman Sovyeti (Turkestanskiy Krayevoy Musulmanskiy Sovet) başkanlığına Mustafa Çokay seçildi.³⁵ Böylece otonomi ve devlet düzeni konusunda Şepkin'i yanılta bir karar alındı.

Türkistan Komitesi'nin Nisan ayı sonlarında yaptığı toplantıda Türkistan'da siyasi otonomi uygulamanın olanaksızlığını kabul etmesi, onun demokratikliğine olan inancı yıktı.³⁶ Bölgenin oblast ve uyezd idari kadrolarına yapılan atamalar tam bir hayal kırıklığı yarattı. Örneğin, Sır Derya oblastında askerî gubernatorun (vali) yerine oblast komiserliği görevine eski uyezd amiri Albay Trizna ve Fergana oblastında bürokrat Şeremetyevskiy atandı. Uyezd komiserliği görevine özellikle eski imparatorluk memurları ve sıklıkla eski polis müdürleri atandı. Kışlak (aksakallıklar) ve aullarda -istisnalar dışında- eski volost yöneticileri ve aksakalları görevlerinde kaldılar. Gayri Müslüman şehir burjuvazisinin kurduğu Toplumsal Güvenlik Komiteleri açıkça Müslümanları görmezden geldi.³⁷

Bu arada Petrograd'da sosyalistlerin katılımıyla 2 Mayıs tarihinde kurulan koalisyon hükümeti, 5 Nisan tarihinde Türkistan Komitesi'ne verilen yetkileri onaylayarak uzattı ve çalışmaya devam etmesini istedi. Ancak bölgedeki siyasi güçler arasında meydana gelen cepheleşme bunu zorlaştırdı. Çatışma, Türkistan Komitesi'nin Bölge Sovyeti'ne danışmadan Sır Derya oblast komiserliğine Albay Trizna'yı ve Taşkent uyezd komiserliğine Albay İvanov'u atamasından kaynaklandı. Komite başkanı Şepkin ve bazı üyeleri (Davletşin, Elpatyevskiy, Lipovskiy, Maksutov, Preobrajenskiy) böyle bir itirazı kabul etmelerinin mümkün olmadığını belirterek istifa etmek istediler. Bölge Sovyeti ise komiserlerin toplumsal

³⁵ Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 117-119; Marko Buttino, *a.g.e.*, 121-123; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 30-32.

³⁶ *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 41.

³⁷ Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 85; Marko Buttino, *a.g.e.*, 158.

organizasyonlar tarafından aday gösterilen kişiler arasından seçilmesi gerektiğini hatırlatarak itirazlarını haklı görmektedir.³⁸

Koalisyon hükümeti, komiteye eklemeler yapacağını haber vererek komitenin yükümlülüklerini yerine getirmeye devam etmesi konusunda ısrar etti.³⁹ Ancak Şepkin fikrini değiştirmede. Başbakan Lvov'a gönderdiği mektup ve telgraflarda; bölgenin eski imparatorluk idare mekanizmasına benzer sert bir idare yapısı kurularak yönetilebileceğinden ve kendisinin bölgede bulunuşunun gereksiz olduğundan bahsetti. Bölgeye seçkin bir sosyalist gönderilse de ilk zamanlar geçtikten sonra yine problemler ortaya çıkacaktı. Ona göre, henüz iktidar güçsüz ve fiilen yoktu. Şepkin, 25 Mayıs tarihindeki Türkistan Komitesi toplantısında ayrılacağını açıkladı.⁴⁰ 1 Temmuz 1917 tarihinde Semireçi oblastından Menşevik avukat İ. N. Şendrikov, yeni üye olarak atandı. Aktif göreve devam edenler haricinde bir üye daha atanacaktı. 29 Haziran tarihinde ise Türkistan Komitesi başkanlığı görevini geçici olarak Elpatyevskiy üstlendi. Şepkin, resmî olarak başkanlık görevinden alındığında yerine aynı gün V. Çaykin atandı (1 Temmuz). Ayrıca Preobrajenskiy, Davletşin, Maksutov'un istifaları kabul edildi.⁴¹

³⁸ Kuropatkin, Taşkent Sovyeti ve Sır Derya Sovyeti'nin özellikle rahatsız olduğu atamalarda uyezd komiserleri olarak atanan Trizna ve İvanov'un adlarını vermektedir. Khalid, Türkistan Bölge Sovyeti'nin komiteye muhalefetinin Kadet Partisi geçmişleriyle bağlantılı olduğunu yazmaktadır. Bauman ise Türkistan Komitesi'nin ilk kadrosunun burjuvazinin çıkarlarını savunduğunu ve onlara layıkıyla muhalefet yapanın Taşkent Sovyeti olduğunu belirtmektedir. *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoj Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 61-62, 64; "iz Dnevnik A. N. Kuropatkina", 70-71; *Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva May-İyun 1917 goda*, T. 2, 50, 62; Georgiy İvanoviç Safarov, *Kolonialnaya Revolyutsiya: Opıt Turkestana*, Gosudarstvennoye İzdatelstva, Moskva 1921, 55; L. Reztsov, *a.g.e.*, 54; Adeeb Khalid, "a.g.m", 284; V. Bauman, *a.g.e.*, 1.

³⁹ *Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva May-İyun 1917 goda*, T. 2, 62-63.

⁴⁰ *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoj Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 67; Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 90-91.

⁴¹ Bauman, Şendrikov'un Ağustos ayında komiteye atandığını ve Kerenski'nin onu Taşkent'teki devrim ateşini soğutmakla görevlendirdiğini yazmıştır. Khalid, altı komite üyesinin istifa ettiğini; Agzamhodjayev, bütün kadronun istifa ettiğini yazmaktadır. Togan, eski komite üyelerinden Şendrikov, Şkapskiy ve Tnuşpayev'in yerlerini koruduğunu belirtmektedir. Ancak Geçici Hükümet'in 23, 29 Haziran ve 1 Temmuz tarihlerindeki kararlarından sadece dört kişinin (Şepkin, Preobrajenskiy, Davletşin, Maksutov) istifa ettiği ve Şendrikov'un yeni atandığı anlaşılmıştır. Üstelik 1 Temmuz 1917 tarihli kararda, Şepkin'in komite üyesi olarak kalmaya devam ettiği

Bu çatışma ortamında Müslüman aydınlar, komite üyelerinin istifalarını desteklemediler. Türkistan Komitesi'ne başvurularında ve Geçici Hükümet'e mektuplarında, uzun zamandan beri var olan gıda krizinin bölgede yarattığı olumsuz durum yüzünden istifaların yersizliğine işaret ettiler. Ayrıca Bölge Müslüman Sovyeti ve Bölge Sovyeti tarafları anlaşmazlık yaşamaktaydı. Bölge Sovyeti'nin toplumsal sorunlara sert sınıfsal yaklaşımı, artan iktidar iddiası ve Müslüman halkın millî çıkarlarını görmezden gelişi aradaki gerginliği arttırmaktaydı. Bölge Müslüman Sovyeti başkan yardımcısı Şahislam Şahahmedov istifaların kabul edilmesinden sonra Geçici Hükümet'e gönderdiği mesajda, yeni kurulacak Türkistan Komitesi'nde, Müslüman organizasyonların üzerinde uzlaşma sağladığı adayların olmasını ve adayların yarısının Müslümanlara ayrılmasını talep etti.⁴² Bu süreç esnasında Şûra-yı İslamiye arasında bölünme gerçekleşti. 1917 yılı Haziran ayı ortalarında muhafazakâr ulema tarafından Şûra-yı Ulema adında yeni bir cemiyet kuruldu.⁴³

Bütün bu olayların akabinde Türkistan Komitesi başkanlığına getirilen Çaykin, Bölge Müslüman Sovyeti temsilcileri tarafından aday gösterilmişti. Kendisi Müslümanlar arasında saygı gören ve Türkistan otonomisine destek veren Sosyalist Devrimci bir politikacıydı. Taşkent Sovyeti üyeleri Perşin ve Bulinskiy, Müslümanların ayrı hareket etmesi ve Bölge Sovyeti'nin onayını almadan başkanlığa aday gösterdikleri kişinin atanmasına kızdılar. Onlar, Çaykin'in yerine o esnada Taşkent Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komitesi üyelerinden Menşevik lider V. P. Nalivkin'i aday gösterdiler. Müslüman temsilciler de Nalivkin'in adaylığını kabul edilemez buldular. Bu düşmanlık ortamında Çaykin, sağlık durumunu ve kendisine yönelik muhalefeti bahane ederek görevi reddetti. Yerine atanması gereken kişi

---

görülmektedir. Buttino ve Hayit, aynı kişilerin istifa ettiği görüşündedir. V. Çaykin'in atanma tarihi yanlış bir şekilde 8 Temmuz olarak geçmektedir. *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva May-İyun 1917 goda*, T. 2, 353; *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva İyul-Avgust 1917 goda*, otv. red. toma B. F. Dodonov, sost. E. D. Grinko, T. 3, ROSSPEN, Moskva 2004, 35, 59; V. Bauman, *a.g.e.*, 2; Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, 135; Baymirza Hayit, *a.g.e.*, 226; Marko Buttino, *a.g.e.*, 160; Saidakbar Agzamhodjajev, *a.g.e.*, 91-92; Abdulvahap Kara, *a.g.e.*, 106-107; Adeeb Khalid, "a.g.m.", 284.

⁴² *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezaovisimosti*, 41; Saidakbar Agzamhodjajev, *a.g.e.*, 91-92.

⁴³ Saidakbar Agzamhodjajev, "The Formation and Socio-Political Activity of the Society "Shuroi Ulema", *Oriente Moderno*, Anno 87, No.1, January 2007, 3, 10.

olarak Nalivkin'i gösterdi. Bölge Müslüman Sovyeti başkanı Mustafa Çokay'ın ısrarlarına rağmen fikrini değiştirmedii.⁴⁴ 19 Temmuz tarihinde Nalivkin, resmî olarak Türkistan Komitesi başkanlığına atandı.⁴⁵ Kerenski'nin yakın dostlarından biri olmasına rağmen Çaykin'in görevden alınması talebine Geçici Hükümet'in boyun eğdiği görülmektedir.⁴⁶ Belki Şûra-yı Ulema'nun Çaykin'e muhalefeti de yeni atamayı etkilemiş olabilir.⁴⁷ Komite başkanlığına Bölge Müslüman Sovyeti tarafından Müslüman olmayan bir adayın gösterilmesi de dikkat çekici meseledir. Hükümetin kabul etmesini kolaylaştıracak bir etken olarak güvendikleri bir Rus'u seçirmek istemiş olabilirler. Bölge ve Taşkent Sovyetleri'nin daha kolay yönlendirebilecekleri Nalivkin'i istemeleri de doğal bir tutumdur.

Bölge Müslüman Sovyeti üyeleri, bu yenilgi sonrası komiteye millî çıkarlarına uygun kişilerin atanması amacıyla Geçici Hükümet'in yanı sıra

⁴⁴ *Russkiye Vedomosti* ve *Vperyod* Gazetelerindeki haberlere göre, daha Mayıs ayının sonunda Taşkent Asker Vekilleri Sovyeti Şepkin'in görevden alınmasını ve yerine Nalivkin'in atanmasını talep etmiştir. Togan, Nalivkin'in Sır Derya oblasti gubernatoru iken başkanlığa getirildiğini; Buttino, Sır Derya Sovyeti başkanı olduğunu; Reztsov, Şubat ayından itibaren toplumsal çalışma yaptığını; Hayit ise, onun Sır Derya Yürütme Komitesi başkanı olarak komiteyi kurmakla görevlendirildiğini yazmaktadır. "v Turkestane", *Vperyod*, 27 Maya 1917 g., No. 66, s. 3; "v Turkestane", *Russkiye Vedomosti*, 27 Maya (9 İyunya) 1917 g., No. 117, s. 3; Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 80, 92-94; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 25, 41; Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, 135; L. Reztsov, *a.g.e.*, 69; Marko Buttino, *a.g.e.*, 390; Baymirza Hayit, *a.g.e.*, 229.

⁴⁵ Nalivkin'in atanma tarihine rağmen Çaykin'in görevden uzaklaştırılmasının istendiği 23 Temmuz tarihli başka bir Geçici Hükümet kararı vardır. Bu karar, Bölge Müslüman Sovyeti'nin talebiyle bağlantılı olarak görevine devam etmesi dolayısıyla alınmış olabilir. Buttino, Nalivkin'in başkan olarak atanma tarihini 28 Temmuz; Yesmagambetov 29 Temmuz olarak göstermiştir. Yine bunlardan birisi Nalivkin'in fiilen göreve başladığı tarih olabilir. Bauman, onun başkanlığı döneminde Şendrikov'un komite ve bölge yönetiminde ön plana çıktığını aktarmaktadır. Türkistan Komitesi başkanlığı için daha sonra Geçici Hükümet Türkistan Komiserliği'ne atanacak olan senatör N. Şnitnikov'un da adı geçmiştir. *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva İyul-Avgust 1917 goda*, T. 3, 121, 154; "Organizatsiya Krayevoy Vlasti v Turkestane", *Russkiye Vedomosti*, No. 171, 28 İyulya (10 Avgusta) 1917 g., 5; V. Bauman, *a.g.e.*, 2-3, 5, 7, 9; Marko Buttino, *a.g.e.*, 390-391; Köşim Yesmagambetov, *Mustafa Çokay Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, Kazakça'dan çeviren Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2015, 122.

⁴⁶ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, 355.

⁴⁷ Abdulvahap Kara, *a.g.e.*, 107; Köşim Yesmagambetov, *a.g.e.*, 121.

Bölge Sovyeti'yle görüşmeler yapmışlardı.⁴⁸ Bunun sonucunda, 31 Ağustos 1917 tarihinde Bölge Müslüman Sovyeti başkanı Mustafa Çokay ve eski Taşkent şehir duması başkanı İ. İvanoviç'in (İvanov) atamaları yapıldı.⁴⁹ Bu adaylar üzerinden bir gerginlik yaşanmadığından atamalar üzerinde uzlaşıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Mustafa Çokay'ın seçilmesi, Şûra-yı İslamiye'nin Türkistan Komitesi'ndeki etkinliğini arttıracığını düşünen Şûra-yı Ulema'yı son derece rahatsız etti.⁵⁰ Böylece Türkistan Komitesi üyeleri; başkan Nalivkin, Çokay, İvanoviç, Şendrikov, Şkapskiy, Tınışpayev, Lipovskiyy ve Elpatyevskiyy'den oluştu. Yeni kadroda Müslüman üyelerin sayısı iki kişiyle sınırlandı. Çaykin'in atanması sonrası gelişmeler, ikinci koalisyon hükümetinin kuruluşu dönemiyle paralellik gösterdiğinden ve adaylar üzerinde uzlaşma çabalarının varlığından dolayı komitenin oluşturulması uzun bir süreye yayıldı. Bu durum bölgedeki sorunların çözümünü geciktirdi ve komitenin tam hakimiyet kurmasını zorlaştırdı.

3. Genel Komiserlik Dönemi

Geçici Hükümet, 25 Ağustos 1917 tarihinde çıkardığı bir yasayla Türkistan Bölgesi'nde genel komiserlik sisteminin uygulanmasına karar verdi. Bu yasaya göre, genel komiserin hükümet tarafından atanan, ancak doğrudan kendisine tabi biri sivil, biri askerî meselelerden sorumlu iki yardımcısı olacaktı. Türkistan Komitesi yetki sahasına girenler hariç bölgeyi ilgilendiren bütün meselelerde tek başına karar verebilirdi. Genel komiserin yetki sahasındaki konular; sınır meseleleri, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı'yla doğrudan ilişkiler, görevli kişilerin atanması ve görevden alınması, oblast komiserlerinin atanması ve görevden alınması hakkında

⁴⁸ Mustafa Çokay, Ubeydullah Hocayev ve Şahislem Şahahmedov, yaz aylarında çeşitli toplantı ve konferanslara katılmak amacıyla Petrograd'da bulundular. Yesmagambetov, Geçici Hükümet üyelerinin; Kara, Türkistan Komitesi üyelerinin Ubeydullah Hocayev ve Şahislem Şahahmedov'u aday olarak önerdiklerini aktarmaktadır. Buttino, Mustafa Çokay'ın Temmuz ayında komite üyesi olduğunu belirtmektedir. *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva May-İyun 1917 goda*, T. 2, 235; *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva İyul-Avgust 1917 goda*, T. 3, 82; Baymirza Hayit, *a.g.e.*, 225; Marko Buttino, *a.g.e.*, 124, 160, 188; Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 92-94; Abdulvahap Kara, *a.g.e.*, 106, 110, 112, 114; Köşim Yesmagambetov, *a.g.e.*, 117-118.

⁴⁹ *Jurnal Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Sentyabr-Oktyabr 1917 goda*, T. 4, 46.

⁵⁰ Köşim Yesmagambetov, *a.g.e.*, 122.

Geçici Hükümet'e sunumlar, Türkistan Bölgesi sınırları içerisindeki bazı mali ve adli kurumlar hariç resmî-sivil kurumların ve kişilerin gözetimi idi. Genel komiser, yardımcılarını ve komite üyelerine çeşitli görevler yükleyebilirdi. Kendisinin yokluğunda onun görevini yardımcılarında biri ya da onun takdiriyle komite üyelerinden biri üstlenecekti. Türkistan Bölgesi birliklerine, askerî meselelerden sorumlu yardımcısı komuta edecekti. Genel komiser başkanlığındaki Türkistan Komitesi, iki yardımcısı ve üyelerden oluşacaktı. Türkistan Komitesi üyeleri, Geçici Hükümet tarafından atanacaktı. Komitenin yetki sahasındaki konular ise; bölgeyle ilgili yasa tekliflerinin incelenmesi, Geçici Hükümet tarafından oluşturulan yasa tekliflerine hüküm oluşturulması, herhangi bir yasayla bölgede alınan tedbirlerin yerel şartlarda uygulanmasının elverişsizliği hakkında hükümete sunum, Türkistan Bölgesi'ni ilgilendiren toplumsal refah, düzen ve güvenliğin sağlanması konularında zorunlu düzenlemelerin hazırlanması ve amaca uygun bakış açısından incelenmesi, gerektiğinde bu düzenlemelerin, emirlerin, genelgelerin ilgası veya değiştirilmesi, resmî-sivil kurumlar ve kişilerin faaliyetlerinin birleştirilmesine yönelik tedbirlerin hazırlanması ve genel komiser tarafından komiteye sunulan meselelerin görüşülmesi idi. Aynı gün yayımlanan başka bir yasayla Petrograd'da Geçici Hükümet bünyesinde Türkistan Bölgesi Komiserlik Dairesi (Upravleniya Komissara po Delam Turkestanskogo Kraya pri Vremennom Pravitelstve) kuruldu. Burada Türkistan Bölgesi'nin üst idari otoritesiyle Geçici Hükümet ve merkezî kurumlar arasındaki ilişkilerin daire aracılığıyla yürütülmesi, ayrıca bölgeye yönelik mevzuat önerilerinin ön değerlendirmelerinin yapılması amaçlandı. Türkistan komiserinin yetki sahasına giren meselelerin çalışılması ve hedeflere ulaşılmasında ona yardım için Özel İdare (Osoboye Upravleniye) kuruldu. Başkentteki Geçici Hükümet Türkistan Komiserliği'ne senatör (aynı görevde kalmak kaydıyla) Nikola Şnitnikov atandı. Türkistan Askerî Bölge Ordusu komutanı General Çerkes eski görevinde bırakılarak Geçici Hükümet Genel Komiseri askerî meselelerden sorumlu yardımcısı olarak, avukat Elpatyevskiy ise genel komiserin sivil meselelerden sorumlu yardımcısı olarak atandı.⁵¹

⁵¹ *Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Sentyabr-Oktyabr 1917 goda*, T. 4, 22-24, 46; "Petrograd Vremennoye Pravitelstvo", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 147 (193), 6-go (19-go) Sentyabriya 1917 g., 2; "o Generalnom Komissar Vremennago Pravitelstva po Upravleniyu Turkestanskim Krayem i o Turkestanskom Komitet

Bu atamalara rağmen genel komiser ataması yapılmadığından komite başkanlığı görevini Nalivkin'in yürütmeye devam ettiği düşünülebilir. Geçici Hükümet'in 19 Eylül tarihli komiserlerin idari sistemdeki yerini kalıcılaştıran kararından önce genel komiserliğin teşkili ve kararın Türkistan Bölgesi'ne yaygınlaştırılmaması, Türkistan Bölgesi Komiserlik Dairesi'nin kurulması, Türkistan'ın özel bir bölge olarak genelden farklı bir şekilde yönetileceğinin bir göstergesidir. Bu yeni yönetim anlayışı, gelecekte bölgenin merkezî idareye entegrasyonunu zorlaştıran ve sivil idareden farklı askerî valiliğe benzer bir uygulama idi. İlk genel komiser olarak asker kökenli P. A. Koroviçenko'nun atanması bu tespiti desteklemektedir. Diğer yandan genel komiser ve komitenin iki ayrı yetki sahasının varlığı dengeleyici bir durum yaratmıştır. Genel valilik sisteminde de aynı durum 1886 yasasında yer alan istişare organı Kurul'la yaratılmak istenmişti.

Geçici Hükümet'in bölgeye genel komiser ataması, Bolşeviklerin Eylül ayında Türkistan Komitesi'ne yönelik darbe girişimi esnasında oldu. Ayaklanma, 12 Eylül tarihinde Taşkent'te işçilerin ve askerlerin yaptığı mitingde gıda krizinden kurtulmak amacıyla bazı kararlar alması ve iktidarın Sovyetlere devredilmesi talebiyle başladı. Burada kararların uygulanması için bir Devrim Komitesi kuruldu. Taşkent Sovyeti Yürütme Komitesi'nin yenilenen kadrosu, Devrim Komitesi'yle birlikte hareket etti. Bölge Sovyeti ve Bölge Müslüman Sovyeti ise Geçici Hükümet'i desteklediklerini açıkladılar. Ancak Bölge Sovyeti, çalışmalarını yürütmesinin imkânsız hale gelmesi ve üyelerinin tutuklanma girişimi yüzünden Skobelev'e gitme kararı aldı. Bu arada Türkistan Komitesi üyeleri tutuklandı. Devrim Komitesi, Bölge Ordu Komutanı Çerkes'i de görevden aldı ve yerine Teğmen Perfilyev'i atadı. Şehir halkına iktidarı ele geçirdiklerini duyurdular. Nalivkin, Skobelev'deki Bölge Sovyeti üyeleri ve Müslüman Sovyeti, Kerenski'ye çektikleri telgraflarda; Bölge Ordu Komutanlığı'na yeni bir atama yapılmasını ve askerî birlikler gönderilmesini talep ettiler. Nalivkin, meydana gelen istisnai durum yüzünden Bölge Ordu Komutanlığı'nı geçici olarak üzerine almak zorunda

---

Vremennago Pravitelstva", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 161 (207), 24-go (7-go Oktyabriya) Sentyabriya 1917 g., 1; *Revolyuetsiya i Natsionalny Vopros Dokumenti i Materialy po İstorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke 1917 Fevral-Oktyabr*, pod redaktsiyey S. M. Dimanşteyna, sost. İ. Levin, E. Drabkina, T. 3, İzdatelstvo Kommunističeskoy Akademii, Moskva 1930, 74-75.

kaldı.⁵² Şûra-yı Ulema'nın girişimiyle toplanan Türkistan ve Kazak Müslümanları Kongresi'nde (17-20 Eylül 1917) Müslümanlara sükûnet ve ılımlılık çağrısı yapıldı. Bölgede Rus Kurucu Meclisi seçimlerinin özgürce yapılması ve düzenin sağlanmasında Geçici Hükümet'e tekrar destek açıklandı. Türkistan Komitesi'nin Kurucu Meclis toplanuncaya kadar bölgeyi yönetmesinin uygun olacağı düşünülmekteydi. Ayrıca komite üyelerinin yarısının Müslümanlardan oluşması ve yerel idarelerin farklı seviyelerinde komiserlik ya da komiser yardımcılıklarına Müslümanların atanmasının gerekliliği dile getirildi.⁵³

Geçici Hükümet, 19 Eylül tarihinde Genel Komiser ve General rütbesiyle Türkistan Bölgesi Ordu Komutanlığı'na, Kazan Askerî Bölge Komutanı Albay Koroviçenko'yu atadı.⁵⁴ 20 Eylül'de şehre ilk önce Orenburg ve Semireçi alaylarının gelmesiyle Taşkent Sovyeti genel grev ilan etti.⁵⁵ Geçici Hükümet'in kararına uygun olarak 21-28 Eylül tarihleri arasında şehir ve uyezde sıkı yönetim yürürlükte kaldı.⁵⁶ General Koroviçenko, 24 Eylül tarihinde emrindeki birliklerle Taşkent'e geldi. Onun gelişiyle Bölge Sovyeti şehre geri döndü. İsyancılara karşı zayıf ve uzlaşmacı tutumu nedeniyle Nalivkin görevden alındı.⁵⁷ Aslında Koroviçenko'nun

⁵² *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçesкой Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 122-123, 133-134; "Petrograd Vremennoye Pravitelstvo", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 156 (202), 19-go (2-go Oktyabriya) Sentyabriya 1917 g., 4.

⁵³ Marko Buttino, *a.g.e.*, 191; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 54-55.

⁵⁴ *Jurnali Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Sentyabr-Oktyabr 1917 goda*, T. 4, 167, 185; "Besporjadki v Turkeстане", *Russkiye Vedomosti*, No. 213, 19 Sentyabriya (2 Oktyabriya) 1917 g., 5.

⁵⁵ Niallo ve Bauman'ın, Kazak alaylarının Semerkand'dan 23 Eylül tarihinde geldiği yönünde bir aktarımları vardır. *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçesкой Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 150-151; Aziz Niallo, *Oçerki İstorii Revolyutsii i Grajdanskoy Voynu v Kirgizii i Sredney Azii (Materiali po İstorii Kirgiz i Kirgizstana)*, İzd-vo Komiteta Nauk pri Soveta Narodnih Komissarov Kirgizskoy SSR, Frunze 1941, 49; V. Bauman, *a.g.e.*, 9.

⁵⁶ "ob Obyavlenii Goroda Taşkenta i Taşkentskago Uyezda na Voennom Polojeniiye", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 165 (211), 30-go (13-go Oktyabriya) Sentyabriya 1917 g., 2; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 53-54.

⁵⁷ Togan, Koroviçenko'nun birlikleriyle 25 Eylül'de Orenburg'dan Taşkent'e geldiğini yazmaktadır. Literatürde genelde 24 Eylül tarihi geçmektedir. Kara, Nalivkin'in istifa ettiğini aktarmaktadır. Saidakbar Agzamhodjayev, *a.g.e.*, 96; Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, 140, 152; Abdolvahap Kara, *a.g.e.*, 114.

atanmasıyla komite başkanlığı görevi sona ermişti. Burada komite üyeliği ve ordu komutanlığının sonlandığı anlaşılmaktadır. Genel komiserin askerî sahadaki yardımcılığına bölge komutanı olarak Albay İvanov; sivil sahadaki yardımcılığına eski Zakaspi oblasti komiseri G. İ. Dorrer atandı.⁵⁸ Elpatyevskiy, 16 Eylül tarihinde Buhara Emirliği'ne Rus elçisi olarak atandı.⁵⁹ Bunlardan başka Türkistan Komitesi üyelerinde bir değişiklik olmadı.

Koroviçenko, tüm çabalarına rağmen şehirde tam bir kontrol kuramadı. Bu konuda en büyük direnç merkezi, işçi ve askerî birlikleri yönlendiren Taşkent Sovyeti Yürütme Komitesi idi. Genel komiser, Bölge Sovyeti'nden de destek göremedi.⁶⁰ Bölge Müslüman Sovyeti, kendisiyle iş birliği yapmak için bazı şartlar ileri sürdü. Bunlar; adli işlerin Müslümanlara devredilmesi, bölgesel millî bir meclis açılması ve millî ordunun kurulması talepleri idi. Koroviçenko, şartları şeklen kabul ettiyse de son maddeyi tereddütle karşıladı ve bunu inceleyeceğini beyan etti.⁶¹ Mustafa Çokay'ın katılmadığı Türkistan Komitesi'nin toplantılarından birinde genel komiserin askerî işlerden sorumlu yardımcısı İvanov, Müslümanlara askerlik konusunda güvenilemeyeceğini belirterek bu teklifi reddetti.⁶² Ekim ayı sonlarında Müslümanlar arasında bölge idaresine yönelik memnuniyetsizlik had safhadaydı. Çokay, 24 Ekim'de komite üyeliğinden istifa etmek istedi. Ancak Taşkent garnizonu ve işçilerinin silahlı

⁵⁸ Aleksandr Grigoryeviç Solovyev, *Revolyutsionnoye Dvijeniyе v Turkmenniі v 1908-1917 gg: Sbornik Dokumentov*, pod red. A. G. Solovyeva i dr., sost. A. G. Solovyev, İzd-vo Turkmen, Filiala AV SSR, Aşkabad 1946, 128-129.

⁵⁹ *Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Sentyabr-Oktyabr 1917 goda*, T. 4, 130.

⁶⁰ *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskey Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 174, 184, 187-189, 191-194; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 53; Marko Buttino, *a.g.e.*, 185, 193-194, 199-200.

⁶¹ Hayit, Ruslara özel imtiyazlar tanıyan seçim yasının iptali şeklinde bir talepten daha bahsetmektedir. Ancak gerek Kurucu Meclis seçimleri gerekse yerel seçimler söz konusu olduğunda böyle imtiyazlar yoktur. Baymirza Hayit, *a.g.e.*, 230-231.

⁶² Birinci Bölge, İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetleri Kongresi'nde de Müslüman halkın askere alınması zamansız bulunarak reddedilmişti. *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskey Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 52-53; Abdulvahap Kara, *a.g.e.*, 114-115.

ayaklanmasının olduğu zamanda “kendini kurtarma” suçlamasına mahal vermemek için istifasını geri çekti.⁶³

Gelişmeler bu yöndeiyken Petrograd’daki Bolşevik İhtilali haberi Taşkent’e ulaştı.⁶⁴ Koroviçenko, 28 Ekim’de Taşkent şehri ve uyezdinde yeniden sıkıyönetim ilan etti. Bölge Sovyeti, hem merkezde hem bölgede iktidarın Geçici Hükümet’te kalmasına destek verdi. Bölge Müslüman Sovyeti ve Fergana Oblastı Müslüman Vekilleri Sovyeti de Geçici Hükümet’i desteklediler. Ancak Bölge Sovyeti, Koroviçenko, Dorrer ve Şendrikov’un şahsında Türkistan Komitesi’nin bölgeyi terk etmesini, yeni iktidar yapısı düzenleninceye kadar demokratik bölge organizasyonlarının görevi geçici olarak üstlenmesini teklif etti. Ayrıca genel komiserden acilen askerî birliklerin saldırıyı kesmesini talep etti. Eğer bu sonuncu talep uygulanmayacaksa Bölge Sovyeti, geçici iktidar organizasyonunu Köylü, Kırgız ve Müslüman Vekilleri Sovyetleri’nin katılımıyla kendi üzerine alacaktı. 30 Ekim’de Dorrer ve Taşkent Sovyeti Askerî Komitesi arasında yapılan anlaşmaya göre, Koroviçenko, Dorrer ve Şendrikov görevlerinden alındılar. Ertesi gün Koroviçenko ve Dorrer tutuklandı. Bununla birlikte Bölge Sovyeti, 2 Kasım’da yönetimi devralmayı reddetti. 15 Kasım’da toplanacak Üçüncü İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetleri kongresine kadar bölgeyi Geçici Türkistan Yürütme Komitesi yönetti. Kongre, 22 Kasım tarihinde aldığı kararla iktidarın İşçi, Asker ve Köylü Vekilleri Sovyetlerinin eline geçtiğini ilan etti.⁶⁵ Geçici Hükümet’in demokrasi ve vatandaşlık haklarının verilmesi vaatlerinin arka planında eski sömürü düzenini devam ettirmesi gibi Bolşevikler de bölgede komünist ideoloji örtüsü altında sömürü düzenini devam ettirmenin ilk adımını atmış oldular.

⁶³ İshakov, Müslüman organizasyonların Çokay’a Türkistan Komitesi kadrosundan çıkmasını teklif ettiklerini; Kara, Çokay’ın istifasının reddedildiğini yazmaktadır. Salavat İshakov, “Mustafa Çokayev o Revolyutsii 1917 goda v Tsentralnoy Azii”, *Acta Slavica Iaponica*, Issue: 18, Hokkaido 2001, 215; Abdulvahap Kara, *a.g.e.*, 114-115; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 58-59.

⁶⁴ “v Trevojnye Dni”, *Turkestanskiye Vedomosti*, No. 171 (233), 27 Oktyabriya (9 Noyabriya) 1917 goda, 1. Gazetenin bu nüshasında, Petrograd’daki ihtilalle ilgili başka haberler de vardır.

⁶⁵ Buttino, 31 Ekim’de görüşmelere başladığını, Dorrer’in yanında Çokay’ın bulunduğunu ve Dorrer tutuklansa da onun serbest bırakıldığını yazmaktadır. *Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoj Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov*, 197-202, 204-205, 209-210; *Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, 61-62, 65-69-70, 77; Marko Buttino, *a.g.e.*, 201-202.

S o n u ç

Sonuç olarak elde edilen verilerden Geçici Hükümet döneminde Türkistan Bölgesi'nin her idari düzenleme aşamasında yürürlükte olan yasa hükmünden farklı kararlarla yönetildiği anlaşılmaktadır. Türkistan Bölgesi'nde imparatorluk eski idare şekli genel valilik sisteminin aynen devam ettiği ve genel vali Kuropatkin'in görevinden alınmadığı görülmektedir. Yerel yönetim teşkilatının olmadığı bölgede merkezden komiser atanması yapılmıştır. İlk komiser olarak, Devlet Duması milletvekili Vasilçikov atanmıştır. Kuropatkin ve Vasilçikov idari kararları ortaklaşa alacaklardı. Bu durum herhangi bir anlaşmazlıkta sistemi krize sokma tehlikesi barındırmaktaydı. Kuropatkin, kendi otoritesine karşı tehdit olarak algıladığı Taşkent Sovyeti ve Toplumsal Organizasyonlar Yürütme Komitesi'nin faaliyetleri örneğinde olduğu gibi Vasilçikov'u da tehdit olarak görebilirdi. Vasilçikov da komiserlerin yasal statüleri ve görevleriyle ilgili belirsizlikler dolayısıyla tek başına karar verirken bile zorlanabileceği bir ortamda Kuropatkin'le ortak karar almakta zorlanabilirdi.

Taşkent Sovyeti ve diğer toplumsal organizasyonların 30 Mart tarihli toplantısında genel vali Kuropatkin görevinden alındı. Bölgede Kuropatkin'e yönelik düşmanlık, Petrograd'da bilinen bir mevzu olduğundan Vasilçikov bölgeye gidemedi. Kuropatkin'in tutuklanmasıyla yine merkezden önce Şepkin komiser olarak atandı (1 Nisan). Daha sonra 5 Nisan tarihinde ise onun başkanlığında dokuz kişilik bir geçici Türkistan Komitesi atanması uygun görüldü.

Geçici Hükümet'in kararıyla 25 Ağustos tarihinde bölgede genel komiserlik yasası yürürlüğe girdi. Yasanın yürürlüğe girmesi, Savaş Bakanlığı'ndaki çalışmaların sonuçlanmasıyla; genel komiser atanması ise Bolşeviklerin Türkistan Komitesi'ne yönelik darbe girişimiyle alakalıdır (19 Eylül). Belki yine bu olay yüzünden genel komiserin, askerî işlerden sorumlu bir yardımcısı zaten atanmışken, genel komiser kadrosuna da bir asker atanmıştır. Türkistan Komitesi, yetki sahası belirlenerek sistemde varlığını korumuştur. Ülke genelinde komiser kadroları, 19 Eylül tarihli yasayla kalıcı hale getirilirken, Türkistan Bölgesi bu karardan muaf tutulmuştur. Bu idari yapının devam edip etmeyeceği meselesi, Bolşevik İhtilali nedeniyle açıklığa kavuşmamıştır.

Taşkent Sovyeti ve Bölge Sovyeti, Geçici Hükümet'in iktidar temsilcilerine baskı ve engelleme yaparak otorite sahibi olmalarını engellemişlerdir. Petrograd'daki ikili iktidar anlayışına yakın bir düzen ortaya çıkmıştır. Şepkin'in istifası sonrası Müslümanların komite başkanlığına önerdikleri Sosyalist Devrimci Çaykin, yerel sovyetlerin baskısıyla istifa etmek zorunda kalmıştır. Sovyetler, yeni komite başkanlığına, kendilerine daha yakın gördükleri Menşevik Nalivkin'in atanmasını sağlamışlardır. Bölge Müslüman Sovyeti, komite kadrosuna ve idari kadrolara müslümanların atanmaları için sürekli talepte bulunmuştur. Hatta komite kadrosuna eklemeler yapılması konusunda Geçici Hükümet haricinde Bölge Sovyeti'yle de görüşmek zorunda kalmışlardır. Müslüman halk, oblast ve uyezd yönetim kadrolarından dışlanmıştır. Genel olarak hem bu yönetim kadroları hem de kırsal kesimde görev yapan kişiler, eski imparatorluk döneminde de görev almış memurlardı. Bütün bunlar, yeni düzenin sadece şekli bir değişiklikten ibaret olduğu izlenimi yaratmıştır.

Müslümanlar, millî hak ve taleplerini Geçici Hükümet'i ikna ederek demokratik yollarla almaya çalıştılar ve onlardan ümitlerini kesmediler. Eylül Bolşevik darbe girişimi ve Ekim İhtilali sonrasında Bölge Müslüman Sovyeti ve Bölge Sovyeti arasında kısa süren bir iş birliği dönemi oldu. Bölge Sovyeti, Koroviçenko'ya ve Bölge Müslüman Sovyeti'ne güçlü destek vermedi. Bu ortamda Taşkent Bolşevikleri bölge iktidarını ele geçirmeyi başardılar.

KAYNAKÇA

AGZAMHODJAYEV, Saidakbar, *İstoriya Turkestanskoy Avtonomii (Turkiston Muhtoriyati)*, İzd.-Poligr. Obyedineniye, Taşkent 2006.

AGZAMHODJAYEV, Saidakbar, "The Formation and Socio-Political Activity of the Society "Shuroi Ulamo", *Oriente Moderno*, Anno 87, No. 1, January 2007, 1-12.

ANİSİMOVA, İnna Vladimirovna, "Politika Vremennogo Pravitelstva v Reşenii Natsionalnogo Voprosa: Podhodı i Metodı Realizatsii Regionalnih Variantov", *İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No. 2 (90), Barnaul 2016, 15-20.

BAUMAN, V., *Borba za Vlast Sovetov v Taşkente (Vospominaniya)*, İzdaniye Podotdela Peçati Ts. K. K. P. T., Taşkent 1922.

“Besporyadki v Turkeстане”, *Russkiye Vedomosti*, No. 213, 19 Sentyabriya (2 Oktyabriya) 1917 g., 5.

BOJKO, F., *Oktyabrskaya Revolyutsiya v Sredney Azii*, Gosizdat UzSSR, Taşkent 1932.

BOÇKAREVA, İrina Borisovna, “Vopros o Vlasti v Turkeстане Nakanune i Posle Oktyabrskoy Revolyutsii”, *Sotsialnyye Kulturniye İssledovaniya i Bezopasnost*, T. 2, No. 3, Barnaul 2019, 193-202.

BUTTİNO, Marko, *Revolutsiya Naoborot Sredniyaya Aziya mejdu Padeniyem Tsarskoy İmpirii i Obrazovaniyem*, perevod s İtalyanskogo Nikolaya Ohotina, Zvenya, Moskva 2007.

ÇALIŞKAN, Ülkü, “Türkistan General Gubernatörlüğü'nde İdari Reform Tasarıları (1871-1917)”, *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan*, ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, 545-576.

ÇAPRAZ, Hayri, “Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hakimiyet Kurması”, *SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Ocak 2011, 51-78.

ÇUDAKOV, Oleg Valeryeviç, “Stanovleniye İnituta Komissarov Vremennogo Pravitelstva v Sibiri”, *Omskiy Nauçniy Vestnik*, No. 1 (155), Omsk 2013, 15-18.

DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

DEVLETŞİN, Tamurbek, *Sovyet Tataristanı*, çev. Mehmet Emirhan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

DOĞAN, Şahin, “Rus Kanunnameleri Işığında Türkistan Eyaleti (Oblastı) Geçici Nizamnamesi ve Türkistan Genel Valiliği'nin Teşekkülü”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 117/S. 231, Kasım Aralık 2017, 43-58.

ERŞAHİN, Seyfettin, “Türkistan'ın “Verilen Bağımsızlık”tan “Alınan Bağımsızlığa” Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIV/S. 1, 2003, 313-343.

FAYZRAHMANOV, Ayrat Şamilyeviç, “Voprosı Federativnogo Ustroistva Rossii v Reşeniyah Natsionalnih Syezdov v 1917 g.”, *Vestnik TGU*, T. 87, No. 7, Tambov 2010, 255-259.

“Gubernskiye Komissarı”, *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 33 (79), 16-go (29-go) Aprelya 1917 g., 3.

GÜNGÖR, Ebubekir, “Türkistan Askerî Valiliğinin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi Adet Harita ile Birlikte)”, *Bilig*, S. 106, Temmuz 2023, 77-107.

GÜNGÖR, Ebubekir, “Rus Salnamelerine Göre Türkistan Askerî Valiliği’nde Nüfus Hareketleri (1867-1917)”, *Belleten*, C. 88/S. 311, Nisan 2024, s. 297-339.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

ILGAR, İhsan, *Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

İSHAKOV, Salavat, “Mustafa Çokayev o Revolyutsii 1917 goda v Tsentralnoy Azii”, *Acta Slavica Iaponica*, Issue: 18, Hokkaido 2001, 204-223.

“iz Dnevnik A. N. Kuropatkina”, *Krasniy Arhiv*, pod red. V. V. Adoratskogo, V. V. Maksakova, M. N. Pokrovskogo, V. P. Polonskogo, B. M. Friçe, T. 1, Gosudartsvennoye İzdatelstvo, Moskva 1927, 56-77.

Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Mart-April 1917 goda, otv. red. toma B. F. Dodonov, sost. E. D. Grinko, O. V. Lavinskaya, T. 1, ROSSPEN, Moskva 2001.

Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva May-İyun 1917 goda, otv. red. toma B. F. Dodonov, sost. E. D. Grinko, O. V. Lavinskaya, T. 2, ROSSPEN, Moskva 2002.

Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva İyul-Avgust 1917 goda, otv. red. toma B. F. Dodonov, sost. E. D. Grinko, T. 3, ROSSPEN, Moskva 2004.

Jurnalı Zasedaniy Vremennogo Pravitelstva Sentyabr-Oktyabr 1917 goda, otv. red. toma B. F. Dodonov, sost. E. D. Grinko, T. 4, ROSSPEN, Moskva 2004.

“k Delu o Generale Kuropatkine”, *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 69 (115), 2-go (15-go) İyunya 1917 g., 2.

“k Smeşeniyu Gen. Kuropatkina”, *Russkiye Vedomosti*, No. 74, 5 Aprelya 1917 g., 6.

KARA, Abdulvahap, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, İstanbul 2002.

KERİMOV, Hatice, *Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

KHALİD, Adeeb, "Tashkent 1917: Muslim Politics in Revolutionary Turkestan", *Slavic Review*, Vol. 55, No. 2, Summer 1996, 270-296.

NİALLO, Aziz, *Oçerki İstorii Revolyutsii i Grajdanskoy Voinu v Kirgizii i Sredney Azii (Materialı po İstorii Kirgiz i Kirgizstana)*, İzd-vo Komiteta Nauk pri Soveta Narodnih Komissarov Kirgizskoy SSR, Frunze 1941.

"o Generalnom Komissar Vremennago Pravitelstva po Upravleniyu Turkestanskim Krayem i o Turkestanskom Komitet Vremennago Pravitelstva", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 161 (207), 24-go (7-go Oktyabriya) Sentyabriya 1917 g., 1.

"ob Obyavlenii Goroda Taşkenta i Taşkentskago Uyezda na Voennom Polojeniiye", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 165 (211), 30-go (13-go Oktyabriya) Sentyabriya 1917 g., 2.

"Organizatsiya Krayevoy Vlasti v Turkeстане", *Russkiye Vedomosti*, No. 171, 28 İyulya (10 Avgusta) 1917g., 5.

"Petrograd Vremennoye Pravitelstvo", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 147 (193), 6-go (19-go) Sentyabriya 1917 g., 2.

"Petrograd Vremennoye Pravitelstvo", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 156 (202), 19-go (2-go Oktyabriya) Sentyabriya 1917 g., 4.

Podgotovka i Provedeniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçesкой Revolyutsii v Uzbekistane: Sbornik Dokumentov, otv. red. İ. K. Dodonov, Tip. Upr. Delami Soveta Ministrov UzSSR, Taşkent 1947.

"Postanovleniye Vremennago Pravitelstva", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 26 (72), 8-go (21-go) Aprelya 1917 g., 1.

"Prikaz Voiskam Turkestanskago Voennago Okruga gor. Taşkent 11 Marta 1917 goda", *Turkestanskiy Kuryer*, No. 56, 12-go Marta 1917 g., 3.

Revolyutsiya i Natsionalny Vopros Dokumentı i Materialı po İstorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke 1917 Fevral-Oktyabr, pod

redaktsiyey S. M. Dimanşteyna, sost. İ. Levin, E. Drabkina, T. 3, İzdatelstvo Kommunističeskoj Akademii, Moskva 1930.

REZTSOV, L., *Oktyabr v Turkestane*, İzd. Akts. Ob-va Sredazkniga, Taşkent 1927.

SAFAROV, Georgiy İvanoviç, *Kolonialnaya Revolyutsiya: Opt Turkestana*, Gosudarstvennoye İzdatelstva, Moskva 1921.

SAGALAKOV, Eduard Alekseyeviç, "Razvitiye İnstituta Komissarov Vremennogo Pravitelstva Osenyu 1917 goda", *Vestnik Hakasskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. N. F. Katanova*, No. 14, Dekabr 2015, 47-49.

SOLOVYEV, Aleksandr Grigoryeviç, *Revoljucionnoye Dvijeniye v Turkmenii v 1908-1917 gg: Sbornik Dokumentov*, pod red. A. G. Solovyeva i dr., sost. A. G. Solovyev, İzd-vo Turkmen, Filiala AV SSR, Aşkabad 1946.

"Taşkent", *Russkiye Vedomosti*, No. 51, 5 Marta 1917 g., 5.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, C. 1, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOGAN, Zeki Velidi, *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

Turkestan v Naçale XX Veka: k İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti, kollektiv avt. R. M. Abdullayev, S. S. Agzamhodjayev, İzdatel'sko-Poligrafičeskogo Kontserna Şark, Taşkent 2000.

"Ukazı Vremennago Pravitelstva, dannıye Pravitelstvuyuşemu Senatu", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 90 (136), 27-go (8-go İyulya) İyunya 1917 g., 2.

"v Taşkenta", *Vestnik Vremennago Pravitelstva*, No. 14 (60), 21-go (3 Aprelya) Marta 1917 g., 4.

"v Trevojniye Dni", *Turkestanskiye Vedomosti*, No. 171 (233), 27 Oktyabriya (9 Noyabriya) 1917 goda, 1.

"v Turkestane", *Vperyod*, 27 Maya 1917 g., No. 66, s. 3.

"v Turkestane", *Russkiye Vedomosti*, 27 Maya (9 İyunya) 1917 g., No. 117, s. 3.

YESMAGAMBETOV, Köşim, *Mustafa Çokay Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, Kazakça'dan çeviren Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.